В. П. Красней

Беларуская мова
ў табліцах і схемах

Для школьнікаў

8-е выданне

Мінск • «Аверсэв» • 2020

Лексічны разбор слова

Парадак разбору	Узор разбору
1. Лексічнае значэнне; аднaзначнае ці мнагазначнае; ужыта ў прамым ці ў пераносным значэнні; ці мае сінонімы, амонімы, антонімы. 2. Спрадвечна беларускае ці іншамоўнае (запазычанае). 3. Агульнаўжывальнае ці абмежаванага ўжывання (дыялектызм, тэрмін, прафесіяналізм). 4. Адносіцца да актыўнай ці пасіўнай лексікі. 5. Стылістычна нейтральнае ці стылістычна афарбаванае (кніжнае, размоўнае)	Дзяўчына папраўляе косы, што ў люстры возера відны (А. Пысін). Люстра. Лексічнае значэнне — ‘адшліфаваная паверхня шкла, што адлюстроўвае прадметы’; мнагазначнае; ужыта ў пераносным значэнні ‘гладкая паверхня вады’; мае амонім *люстра* — ‘падвясны асвятляльны прыбор’; іншамоўнае (з польск. м.); агульнаўжывальнае; адносіцца да актыўнай лексікі; стылістычна нейтральнае

Словаўтварэнне

Словаўтварэнне — раздзел навукі аб мове, у якім вывучаецца структура слоў і спосабы іх утварэння.

Марфемная будова слова

Марфема — найменшая структурная частка слова, якая выражае пэўнае значэнне.

Марфема	Марфема ў саставе слова	Функцыя марфемы
Корань	галоўная значымая частка слова: школа, лес	выражае агульнае значэнне роднасных (аднакаранёвых) слоў: школ-а, школь-ны, шкал-яр; лес, уз-лес-ак, ляс-ны
Прыстаўка	знаходзіцца перад коранем ці другой прыстаўкай: вы-кідаць, на-вы-кідаць	служыць для ўтварэння слоў ці граматычных формаў слова: кідаць — выкідаць, выкідаць — навыкідаць

© ТДА «Аверсэв»

Марфема	Марфема ў саставе слова	Функцыя марфемы
Суфікс	знаходзіцца пасля кораня ці іншага суфікса: кут-ок, кут-оч-ак	служыць для ўтварэння слоў ці граматычных формаў слова: кут — куток, куток — куточак
Канчатак	зменная частка ў канцы слова: дрэв-а, дрэв-у, дрэв-ам, дрэв-ы, дрэв-амі	служыць для ўтварэння граматычных формаў слова і для сувязі слоў у словазлучэннях і сказах: дрэва, дрэву, дрэвам, вялікае дрэва, вялікаму дрэву
Постфікс	знаходзіцца пасля формаўтваральнага суфікса ці канчатка: хтосьці, мыцца	служыць для ўтварэння слоў і граматычных формаў слоў: хто → хтосьці, мыць → мыцца
Інтэрфікс	знаходзіцца паміж каранёвымі марфемамі: шэр-а-вокі, сад-а-вод	служыць для злучэння іх у складаным слове: шэрыя вочы → шэравокі, разводзіць сады → садавод

Аснова, віды асноў

Аснова — частка зменнага слова без канчатка ці ўсё нязменнае слова. У аснове слова заключаецца яго лексічнае значэнне.

Віды асноў

- **простая**: салом-а, рэзаць
- **складаная**: саламарэзка
- **невытворная** — складаецца толькі з каранёвай марфемы: вад-а, грыб
- **вытворная** — складаецца з кораня і іншых марфем: вадзян-ы, грыбн-ы
- **утваральная** — ад якой утворана іншае слова: зім-а → зім-ов-ы

© ТДА «Аверсэв»

Мнагазначнасць, аманімічнасць і сінанімічнасць марфем

Марфемы

мнагазначныя	аманімічныя	сінанімічныя
у межах адной часціны мовы выражаюць некалькі значэнняў: кедроўнік (прадмет), грыбнік (асоба)	аднолькава вымаўляюцца і пішуцца, але выражаюць рознае значэнне: гораду — іду, купаць — купіць	выражаюць аднолькавае ці блізкае значэнне: комік — будаўнік — стралок — грузчык — каваль — вучань — хітрун

Спосабы ўтварэння слоў

Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральная марфема	Вытворнае слова	Спосаб утварэння
грыб вясёлы	-нік -осць	грыбнік весялосць	суфіксальны
радзіма чытаць	пра- пера-	прарадзіма перачытаць	прыставачны (прэфіксальны)
голас школа	па... -к- (а) пры- ... -н- (ы)	пагалоска прышкольны	прыставачна-суфіксальны
адрэзаць авечка	∅ ∅	адрэз∅ авеч∅(ы) — авечы	бяссуфіксны (нуль-суфіксальны)
сабраць што	-ца -небудзь	сабраца што-небудзь	пост-фіксальны

© ТДА «Аверсэв»

Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральная марфема	Вытворнае слова	Спосаб утварэння
вусы ноч	бяз- ... -∅-(ы) на- ... -∅	бязвус∅(ы) — бязвусы нанач∅ — нанач	прыставачна-нульсуфіксальны
бегчы гаварыць касіць	раз- ... -ся на- ... -ца ад- ... -ца	разбегчыся нагаварыцца адкасіцца	прыставачна-постфіксальны
колас сіні	-і- + цца -е- + цца	каласіцца сінецца	суфіксальна-постфіксальны
жалеза і бетон від краю	-а- -я-	жалезабетон краявід	асноваскладанне
мала ўрадлівы зала кіно		малаўрадлівы кіназала	словаскладанне
зычыць дабро лавіць мух	-а- ... -лів- (ы) -а- ... -к- (а)	добразычлівы мухалоўка	складана-суфіксальны
Беларуская энцыклапедыя Вялікае Княства Літоўскае	Бел + эн (часткі базавых слоў) В + К + Л (літары базавых слоў)	БелЭн ВКЛ [вэкаэл]	абрэвіяцыя
люты (мароз) Напярэдадне быў лес.		месяц люты Напярэдадне калоны ішоў запявала.	марфолага-сінтаксічны (пераход адной часціны мовы ў другую)

© ТДА «Аверсэв»

Словаўтваральны разбор слова

Парадак разбору	Узор разбору
1. Назваць слова ў пачатковай форме. 2. Вызначыць яго лексічнае значэнне. 3. Вызначыць, вытворнае ці невытворнае. 4. Параўнаць з аднакаранёвымі і выявіць тое слова, ад якога ўтворана дадзенае слова (г. зн. найбліжэйшае роднаснае). 5. Параўнаць аналізуемае слова з бліжэйшым роднасным і выявіць утваральную аснову. 6. Вызначыць словаўтваральны сродак (сродкі). 7. Назваць спосаб утварэння. 8. Графічны запіс	1. Перапісчык. 2. Той, хто перапісвае што-небудзь. 3. Вытворнае слова. 4. Аднакаранёвыя словы: пісаць, напісаць, перапісаць, спісаць, спіс, пісьмо, пісьменны, перапісваць. Найбліжэйшыя роднасныя: перапісаць, перапісваць. 5. Перапісчык — перапісаць (перапісваць). Утваральная аснова — перапіс. 6. Утворана пры дапамозе суфікса -чык. 7. Спосаб утварэння — суфіксальны. 8. Перапісчык ← перапісваць

Марфемны разбор слова

Парадак разбору	Узор разбору
1. Назваць слова ў пачатковай форме. 2. Вызначыць лексічнае значэнне слова. 3. Вызначыць, зменнае ці нязменнае слова. 4. Выдзеліць канчатак і аснову. 5. Падабраць аднакаранёвыя словы. 6. Выдзеліць корань. 7. Выдзеліць пры наяўнасці суфікс (суфіксы), прыстаўку (прыстаўкі). 8. Зрабіць графічны запіс	1. Перапісчык. 2. Той, хто займаецца перапісваннем чаго-небудзь. 3. Зменнае слова. 4. Канчатак — нулявы, аснова — перапісчык. 5. Пісаць, перапісаць, спісаць, перапісваць, напісаць, пісьмо. 6. Корань — -піс-. 7. Суфікс — -чык, прыстаўка — пера-. 8. Пера піс чык □

© ТДА «Аверсэв»